

Néhány gondolat az új világrendről és az elfelejtett „harmadik világról”

1. (Két pólus, három világ.) A bipoláris (jaltai) világrend kialakulása egyben a gyarmatbirodalmak felbomlásának befejező szakasza. A folyamat lezárultával, tehát az 1970-es évek végén a gyarmati állapotból többé-kevésbé erőszakos úton kiemelkedett (felszabadult) önálló államok az ENSZ tagállamainak közel háromnegyedét, a Föld területének több, mint felét, népességének kb. kétharmadát tették ki.

A kétpólusú világrend két erőcentrumán kívüli, de azokkal sokrétűen összefonódott afrikai, ázsiai és latin-amerikai országokat a világgazdaságtan, illetve a szaksajtó „volt gyarmati országoknak”, „gyengén fejlett”, „a fejlődésben elmaradott” országoknak, illetve – az ENSZ kompromisszumos-eufémisztikus kifejezésével – „fejlődő országoknak” nevezte el, elmosva a köztük meglévő, már akkor is jelentős különbségeket. Ez a kategória nem a fokozati eltérésekre, hanem a – volt gyarmatosítótól, valamint a világgazdaság centrumának egyéb szereplőitől való, régebbi, illetve újabb keletű, gazdasági-kereskedelmi, technológiai és kulturális – függés és elmaradottság kétségtelenül meglévő azonosságára helyezi a hangsúlyt.

A nemzetközi (védelmi-stratégiai, biztonságpolitikai, diplomáciatörténeti) politikatudományi ágak kutatóinak elméleti kiindulópontja szerint a bipolaritás egyik fő jellemzője a „három világ” (a „kapitalista” nyugati, a „szocialista” keleti tömb, valamint a zömében egyik társadalomgazdasági alakulathoz, illetve politikai-katonai erőközpontozáshoz sem sorolható „harmadik világ”) léte. E megközelítés-

¹ BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Szakdiplomácia Tanszék, tanszékvezető főiskolai tanár, C. Sc.

ben is nyilvánvaló, hogy a bipolaritás Európa mellett a volt gyarmati területeket is megosztotta, a két erőcentrum befolyás-szerző és -fenntartó, azaz – a történet-tudomány kifejezésével élve – birodalom-építő törekvései jegyében. E törekvések révén a harmadik világ az 1970-es évek végére három, összetételében és geometriájában dinamikusan változó, átjárható részre volt osztható: a két pólus szövetséges, bázis- illetve kliens-államaira, továbbá az „el nem kötelezettek” csoportjára. Ilyen körülmények között a harmadik világ a bipolaritás évtizedei alatt a két erőközpont közötti ideológiai, politikai és katonai konfrontáció szintereként, stratégiáik, és védelmi eszközeik kísérleti terepeként szolgált. Az ENSZ, valamint más, befolyásos nemzetközi intézmények által ígért és a szuperhatalmak erőgyensúlyára épített, világháború-mentes nemzetközi rend a harmadik világ számára permanens fenyegetettséget és több száz, véres helyi és regionális konfliktust hozott. Az el nem kötelezettek mozgalma, minden mozgósító és morális ereje ellenére sem tudta érdemben ellensúlyozni a Koreától Vietnámig, Kubától Angoláig, Grenadától Afganisztánig ívelő szuperhatalmi terjeszkedést, versengést és beavatkozást. A harmadik világ számára az 1960-as és 1970-es évek *détente*-jának, majd a folyamat 1980-as évtizedbeli újjászületésének áldásaiból csak kevés jutott, sőt, az euro-atlanti enyhülés általában a konfliktusok „kihelyezésével” járt együtt.

A fejlődő világ nagy részében végeredményben sikertelenek maradtak a posztkoloniális fejlődés első évtizedeiben elindult modernizációs kísérletek. Sem a fejlett ipari országok piaccgazdasági és parlamentáris modelljeinek átültetése, sem a magukat „szocialistaként” meghatározó, az állami tulajdon és tervezőgazdálkodás primátusára építő arab, afrikai és ázsiai kísérletek nem hozták meg a kívánt gazdasági eredményt, ideológiáik és szocio-kulturális üzeneteik pedig hagyományidegenek maradtak. Hosszabb távú eredményekkel mindössze az 1970-es évektől megnövekedett olaj-jövedelmekből létrehozott fejlesztések, valamint néhány újonnan iparosodott délkelet-ázsiai ország – sajátos gazdasági, társadalmi-kulturális és külső tényezők együttes hatására kialakult – modelljei szolgáltak. A kudarc tanulságainak levonása a fejlődők többsége számára a megkísérelt utak, modellek elvetéséhez, az azokat bevezető nemzeti, modernizáló mozgalmak visszaszorulásához és számos országban az egyedüli autentikus ideológiai forrásként megmaradt vallási fundamentumokhoz való visszatéréshez vezetett.

Az elmaradottságból való „belső” kitorés kísérletei mellett kudarcot vallottak azok az (újbaloldali, „thirdworldista” stb.) törekvések is, amelyek a függés és elmaradottság mélyebb okait a fennálló nemzetközi rendszer immanens igazságtalanságára, azon belül is a fejlődőket a nemzetközi kereskedelemben permanensen sújtó „egyenlőtlen cserére” vezették vissza és a megoldást egy, a világgazdaság valamennyi szereplőinek érdekeit figyelembe vevő, az egyenlőtlenégeket csökkentő, a monopolista, multinacionális csoportosulások tevékenységét ésszerűen korlátozó és a fejlődők számára egyenlőbb esélyeket teremtő Új Nemzetközi Gazdasági Rend létrehozásában keresték. A kétpólusú világrend felbomlásával ezek a teóriák és törekvések – nemzetközi támogatás hiányában – lekerültek a napirendről, s a fejlődők helyzete további romlásának csökkentése alapvetően segélyezési, hitelezési, adósságkezelési kérdésként merül fel.

Általánosságban megállapítható, hogy a fejlődő országok túlnyomó többsége számára a kétpólusú világrend utolsó évtizedei nem hoztak számottevő javulást, a harmadik világ nemzetgazdaságai, különösen pedig a legkevésbé fejlett ország-

csoporthoz (LDC) sorolt negyven-egynéhány ország kilátástalan, perifériás helyzetben, több, mint 1500 Mrd USD adóssággal, reménytelenül magas demográfiai és alacsony makrogazdasági és szociális mutatókkal, etnikai, törzsi, vallási, kulturális ellentétektől szabdalt és frusztrált társadalmakkal került az új világrend kihívásai elé.

2. (Fejlődők és az új világrend.) Az 1989-1991. évek közép- és kelet-európai politikai fordulatai következtében a kétpólusú világrend összeomlott. Az 1990-es évek elejétől formálódó új világrendnek még csupán a körvonalai láthatók, azok is képlékenyek. Az eltelt több mint egy évtized azonban már alkalmat ad arra, hogy számba vegyük az új nemzetközi rendnek azon vonásait, amelyek a fejlődő világgal elsősorban kapcsolatba hozhatók, illetve vele összefüggésben trendeket, változásokat jeleznek.

a) A kétpólusú világrend helyébe lépett – katonai értelemben vett – szuperhatalmi unipolaritás egyszerre több új, külső feltételt határoz meg a fejlődők számára. Először, a Szovjetunió és a keleti blokk-szervezetek megszűntét, amely már rövid távon is meghatározó hatást gyakorol a volt kliens-országok fejlődésére: e hatások skálája a korábban fenyegető válsággócok, konfliktusok lecsendesedésétől (Kambodzsa, Angola), békés és viszonylag sikeres modell-váltáson és világgazdasági beilleszkedésen át (Vietnam) a csapat-kivonást követő néhány éven belül bekövetkező szélsőséges, teokratikus diktatúráig (Afganisztán) terjed. A belső bajokkal küszködő Oroszország nem képes és nem is hajlandó az előd-állam nemzetközi kötelezettségeinek vállalására, s ez legtöbb korábbi szövetségese belpolitikájában a régebben szovjet támogatást élvező erők visszaszorulását, a korábbi orientáció feladását, külpolitikájukban pedig a hagyományos szövetségesek elvesztését és az „el nem kötelezettség”, mint külpolitikai magatartás és kötelezettségvállalás válságát hozta magával. Másodszor, az egyik pólus kiválását követő biztonsági vákuumba az egyetlen szuperhatalomként elismert USA lépett, határozottan kiterjesztve saját maga és az általa dominált katonai tömb világméretű felelősség-vállalásának földrajzi határait (pl. Öböl-háború, délszláv-válság, Szomália, Észak-Korea, Líbia, Irak, Afganisztán), e szerepe azonban gyakran nélkülözi a nemzetközi jogi legitimitációt, valamint a fejlődő világ domináns részének érzelmi és ideológiai azonosulását, sőt utóbbi körben gyakran heves visszatetszést vált ki.

b) Az elemzők által hárompólusúnak leírt új világgazdaságban a fejlődők egyelőre mindhárom erőközpontból kimaradni látszanak, kivéve a NAFTA-tag Mexikót és az OECD-be felvett Koreai Köztársaságot. Az 1990-es években megújuló, illetve sokasodó regionális integrációs kísérletek és egyéb csoportosulások (ASEAN, MERCOSUR) a harmadik világ számos országára kiterjednek, azonban egyes kulcs-fontosságú államokat pl. az egy milliárdon felüli lakosságú Indiát egyelőre még a több kontinensre tervezett APEC sem kívánja bevonni, ami a földrésnyi ország további elszigetelődéséhez, s az ebből fakadó, komoly biztonsági kockázatokhoz vezethet.

c) Az elmúlt évtizedben tovább nőtt a fejlődők részaránya a Föld népességében. A Nemzetközi Statisztikai Évkönyv adatai szerint 1990-ben a Föld 5 Mrd lakójának 60%-a, 2000-ben a 6 Mrd világnépesség 64%-a él a harmadik világban. Amennyiben a fejlődők népesség-növekedési aránya továbbra is évi 2-2,8% között,

a fejletteké pedig 1% alatt marad, a trend tovább erősödik. Az előrejelzések szerint 2000-2010 között Ázsia 570 M fővel (az USA lakosságának kétszeresével), míg Európa mindössze 3 M fővel bővül. SIMAI MIHÁLY adatai szerint 1985-ben az 5 milliósnál népesebb városok kétharmada (30-ból 20), 2000-ben háromnegyede (45-ből 34) volt a harmadik világban míg az évezred-fordulón a 30, tízmilliónál népesebb városból 26 fejlődő országban található.¹

Közkeletű demográfiai adatok arra mutatnak, hogy 2000-ben az emberiség egyötöde, 1,3 Mrd ember napi 1 USD-nál kevesebből él, több száz millió ember meg van fosztva a tiszta ivóvíz lehetőségétől. 2010-ben a harmadik világban várhatóan 700 M új munkát keresővel kell számolni, ez több, mint a fejlett országokban jelenleg foglalkoztatottak összlétszáma

d) Az elmúlt évtizedek nemzetközi makrogazdasági statisztikái² arra utalnak, hogy a fejlődők korábbi évtizedekben tapasztalt leszakadása tovább folytatódott. Részesedésük a világtermelésből 1990-ben még 15-20% volt, ez 1999-re (olajexport nélkül) 10% körülire csökkent. Ugyanebben az évben a fejlődők összes bruttó hazai terméke alig haladja meg Japánét (4690MD USD). Világkereskedelmi részesedésük 1990-ben 23%, 2000-ben 24,5%-ra nőtt, az olajexportáló és NIC-országok nélkül azonban ugyanezen időszakban 14,0%-ról 12,5%-ra csökkent. Az 1990-es évek cserearány-romlása évi átlagban 2-3%, olaj- és hightech-termékek nélkül évi 4-6%. A harmadik világ külső államadóssága a tíz évvel ezelőtti 1500 USD-ról egyharmadával, 2000 USD fölé nőtt, ez a világ összes adósságállományának 73%-a.

A fejlődők egy főre jutó GDP-je a fejlettek átlagának százalékában az 1992, évi 7,8%-ról 6,8%-ra mérséklődött. A fogyasztás az OECD-országokban magas bázisról is nőtt, a fejlődőkben a hús- és fehérje-fogyasztás a legjobb esetben is stagnál. Amíg az Európai Unióban az inflációt 2-5% közé sikerült leszorítani, a fogyasztói árindex pl. Indiában és Indonéziában évi 10-30%, Kenyában évi 50, egyes latin-amerikai országokban évi 80-120%.

e) Az Észak-Dél szakadék mélyülése mellett növekedtek a Dél-Dél különbségek is. Afrika egy főre jutó bruttó hazai terméke a fejlődők átlagához képest az 1990. évi 44%-ról 2000-re 28%-ra, Dél-Ázsiáé 41%-ról 35%-ra esett vissza. A napi 1 USD alatti összegből élők száma a harmadik világban általában csökkent, de Latin-Amerikában és a Szahara alatti övezetben nőtt, Dél-Ázsiában stagnált. Ugyanezen idő alatt egyes országokban (Banglades, Indonézia, Bolívia) a születéskor várható átlagos életkilátások 60 év fölé emelkedtek, addig pl. Ugandában 39 évre, Ruandában 40 évre csökkentek.

Amíg az olajexportáló és újonnan iparosító országokban a GDP/fő általában 15 000 USD feletti, addig a 600 USD alatti GDP/fő adattal rendelkező legkevésbé fejlett országok (LDC) száma tíz év alatt 41-ről 49-re emelkedett, ez a Föld népességének egytizede. Amint az LDC országok 3. ENSZ-konferenciájának (Brüsszel, 2001. május 13-20.) zárónyilatkozata erre rámutat, „...ezek az országok nem képesek kellő életszínvonalat biztosítani lakosságuknak, gazdaságaik tartósan sebezhe-

¹ Simai Mihály: A világgazdaság helye a világrendben. In: Simai Mihály - Gál Péter (szerk.): Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Akadémiai, Bp., 2000., 35.old.

² Az adatok a Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. KSH, Bp., 2001. A világ a XXI. század küszöbén és az Entering the 21st Century, World Development Report 1999/2000, Oxford University Press, 2000. kiadványokból származnak.

tőek és fokozottan ki vannak téve a természeti katasztrófáknak, a nemzetközi közösség leggyengébb láncszemei és gazdasági-társadalmi állapotaik jelentős kihívást jelentenek maguk és a külvilág számára”.¹

f) A bipolaritás utáni, gazdaságilag és szociálisan romló és kilátástalan helyzet sajátos ideológiai és identitás-válság is súlyosbítja. A kétpólusú világ megszűntével egyes korábbi tájékozódási és kötődési pontok, attitűdök (nyugati demokrácia hídfője, a (ténylegesen alig létező) „szocialista orientáció” országa, a szuperhatalmak „bázis állama”, az el nem kötelezettség aktivistája, sajátos, nemzeti, autentikus utak követője, stb.) ellehetetlenültek. A belső differenciálódás és a bonyolultabbá váló nemzetközi és regionális viszonyok nem teszik lehetővé korábbi nemzeti-etnikai alapú egységtörekvések (pl. arab egység) folytatását sem. Egyetlen megmaradt integráló erő a vallás, azon belül is a közvetlen társadalom-politikai üzenetet hordozó iszlám.

Az utóbbi évtizedben tovább növekedett a muszlim lakosság létszáma és aránya. A Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 2001. számának adatai szerint az évezred-fordulón a világon 1,2 Mrd muszlim él, a Föld lakosságának közel 20%-a. Ázsiában a népesség 22,6, Afrikában 40.5%-a iszlám-hívő. A muszlim népesség kötődései nemcsak a hagyományos (közel-keleti konfliktus, Afganisztán, Öbölháború) terepen, hanem pl. a délszláv háborúban és a csecsen válságban is szerepet kaptak.

g) A kétpólusú világrend felbomlásával kialakuló, illetve súlyosbodó biztonsági kockázatok jelentős része érinti a fejlődőket. A közvetlen biztonsági vákuum legszembetűnőbb példája az 1990-es évek Afganisztánja. A fejlődő világ az illegális migráció legfontosabb kibocsátója. Nőtt szerepe a fegyver és kábítószer nemzetközi kereskedelmében. A harmadik világ részesedése a világ védelmi kiadásából az 1976. évi 15%-ról 2000-re 20% fölé növekedett. Súlyosabbá vált a nukleáris proliferáció veszélye (India és Pakisztán kísérletei, nukleáris eszközök feltételezett eljutása terroristákhoz). A strukturális konfliktus-veszélyt fokozzák egyes, a nemzetközi rendbe beilleszkedni nem kívánó diktatúrák (Líbia, Irak, Afganisztán) törekvései.

3. (Félreértve, elfelejtve.) A harmadik világbeli újabb folyamatok bonyolultságával és nemritkán a világrendre is veszélyeket hordozó jellegével nem áll arányban a fejlett országok és nemzetközi szervezetek részéről megnyilvánuló készség, illetve problémakezelési mód. A két legjellegzetesebb attitűd: a jelenségek nem kellő ismerete, vagy félreértése, illetve a probléma-kezelés elmaradása, vagy inadekvát jellege. Néhány közismert példa:

- Amint a harmadik világba irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) meghatározó része (2001-ben 225 Mrd USD-ból csaknem 200 Mrd) a a NIC és az olajexportáló országoknak jut, e két kiemelt kategóriájú ország-csoportról szól a nyugati közgazdasági és politikatudományi szakirodalom és szaksajtó fejlődőkkel foglalkozó publikációinak döntő része is. Az LDC-csoportról megjelenő közlések mennyisége nem számottevő (l. pl. The Economist, Foreign Affairs) A napi média anyagai a válságok és konfliktusok aktualitásait ismerte-

¹ The Third World UN Conference on LDCs, Brussels, 13-20 May, 2001, The European Parliament

tik. A kulturális alkotások a fejlődő országokat lényegében változatlanul, mint „távoli, idegenszerű és egzotikus világot” kezelik és még a tartalmasabb művek is az „orientalista sztereotípiák” színvonalán maradnak. Következésképpen a fejlett országok átlag-polgára csak hézagos és strukturálatlan ismeretek birtokába jut. KISSINGER híres példázata az amerikai átlag tévénéző Kelet-Európát illető ignoranciájáról Afrikára sokkal inkább ráillik. Felmérések szerint az utóbbi évtized legtöbb (millió) emberáldozattal és menekült-áradattal járó afrikai helyi háborújáról (Ruanda-Burundi) szóló gyér és esetleges információ gyakorlatilag hatastalan maradt, hasonlóan Fekete-Afrika többi háborújához (a nemzetközileg jegyzett minden tíz konfliktus közül öt a szubkontinensen zajlik).

- A harmadik világról (is) szóló, egyébként elterjedt és nagy hatású teóriák (FUKUYAMA, HUNTINGTON) fogadtatása nélkülözi a kérdésnek kijáró komolyságot. HUNTINGTON hipotézisét a „civilizációk összecsapásáról” általános értetlenség, fanyalgás és félremagyarázás fogadta, majd ezeket a feledés váltotta fel, hogy azután 2001 szeptemberében a jóslat kritika nélküli reneszánszának és visszaigazolásának lehessünk tanúi.
- A globális gazdasági és pénzügyi intézmények fejlődőkkel való viszonyának adatai-tényei közismertek. Számos külföldi és hazai elemző szentelt tanulmányt az OECD és a GATT/WTO fejlődők irányában tanúsított nem kellő érzékenységének, vagy az IMF-hitelek feltételeiként szabott, differenciálatlan és kétséges hatású követeléseknek. Az újabb keletű félreértések közé tartozik, amikor a nemzetközi pénzügyi intézmény a fejlődőktől helyes, korszerű kormányzást („good governance”) követel, nem vizsgálva az általánosan létező „poor governance” történelmi-szociális okait, hátterét, pl. az általános elmaradottságot, a rossz tradíciót, a mindent elöntő korrupciót, a túlnépesedett közigazgatást stb.
- Ez utóbbival függ össze a globalizációt, főleg annak mellékhatásai elleni, az utóbbi években felerősödött és nemritkán erőszakba forduló civil fellépések torz és általánosító interpretációja, amely mind a hivatalosság, mind a média részéről tapasztalható. E tényezők az okok és háttér alapos megismerése és feltárása helyett előszeretettel mossák össze a különböző áramlatokat és résztvevőket, a „kritika fegyverét” forgató, szelíd, békés globalizáció-bírálat a „fegyverek kritikáját” alkalmazó utcai harcossal, az afrikai szegénységet sajtóinterjúban felpanaszoló diákot a hatvanas években barikád-harcra szocializálódott, később brigádokat, RAF-ot megjárta veterán kontesztálóval, vagy éppen az új keletű kelet-európai szabadságot megélni kívánó, térségünkbeli NGO-aktivistával. Mivel a demonstrálók között jelentős a harmadik világbeli fiatalok száma, az önkényes általánosítások nemegyszer a nemzetközi terrorista figurájához is eljutnak.

4. (Az elfordulás magyar példája.) Magyarországnak az afroázsiai és latin-amerikai térséggel való, szervezett kereskedelmi és tudományos-kulturális kapcsolatai a XIX. századig nyúlnak vissza és a két világháború között tovább fejlődtek, a kölcsönös előnyök alapján. Az államszocializmus évei alatt, részben a fent jelzett blokk-politikai megfontolások miatt, kapcsolataink a fejlődőkkel tovább erősödtek. Arányuk a magyar külkereskedelemben az 1980-as évek végén 10% körüli volt, a kulcs-országokkal, pl. Egyiptommal és Indiával évi 100 M USD feletti összértékű exportot-importot bonyolítottunk le. Más volt szocialista orszá-

goktól eltérően hazánk viszonylag kevesebb kötelezettséget vállalt a fejlődők közvetlen védelmi és gazdasági segélyezésében, jelentősebb volt a műszaki-tudományos és oktatási-kulturális együttműködés, beleértve több ezer felsőfokú szakember magyarországi alap- és továbbképzését.

A rendszerváltás utáni új biztonságpolitikai és külgazdasági orientáció jegyében Magyarország Európa és illetve az OECD-térség felé fordult, külpolitikájának egyik fő vezérlő elvévé az euro-atlanti integráció vált. Ez az egészséges és a nemzet érdekeit szolgáló útválasztás nem egyedül vezetett a harmadik világgal fennálló kapcsolatok radikális csökkenéséhez, hanem más tényezőkel együtt. Ide tartozik például a korábbi állami hitelek, hitelgaranciák és kormány-támogatások megszűnése, a külkereskedelmi tevékenységet alanyi jogon űző, új, profitorientált hazai vállalkozások eltérő érdekstruktúrája, a földrajzi távolság miatt magas szállítási és biztosítási költséggel megterhelt távolsági kereskedelemtől való húzódozás, egyes partnerországok minőségi igény szintjének növekedése, a vállalati és személyi kapcsolatok lazulása, de mindenekelőtt az európai piaci lehetőségek kiszélesedése az EK-val 1991-ben kötött társulási és az EFTA-val egy évvel később létrejött szabadkereskedelmi megállapodások, továbbá a CEFTA létrehozása révén. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy 2000-ben a magyar export relációs szerkezetében a fejlődő országok aránya a 10 évvel korábbi adat mintegy egyharmadára, 3,2%-ra esett vissza, miközben a termékforgalom mérlegének passzívuma 600 Mrd USD-ral nőtt.¹

Kapcsolataink szervezeti-intézményi oldalon is szűkülnek. A külpiazi szervezeti struktúra 1997. évi átalakítása, a kormányzati külkereskedelmi kirendeltségek megszüntetése, továbbá egyes diplomáciai képviseltek takarékosági okokból történt felszámolása fejlődő országok-beli jelenlétünket érintette tömegesen és hátrányosan. Amíg 1990-ben a harmadik világ 70 országában tartottunk fenn állandó missziót, addig ez a szám 2000-re már csupán 42, képviselteleink létszáma csaknem minden állomáshelyen csökkent.

Bár a kérdés további részletes kutatást igényel, a meglévő adatok szerint radikálisan csökkent kulturális-tudományos kapcsolataink volumene és a fejlődő országok magyarországi szellemi-kulturális jelenléte is. Amíg a korábbi évtizedekben a hazai könyvpiacra, a társadalomtudományi kiadványokban és a filmvászonon a fejlődők jelenléte számottevőnek volt mondható, addig például a Magyar Nemzeti Bibliográfia a 2000. évi hazai megjelenések között a földrajz- és történet-tudományokban 34-ből 2, a társadalomtudományokban 144 közül 1, az alkalmazott tudományokban 32 cím közül 0, a szépirodalomban 87 közül 5 címet regisztrál a fejlődő világbeli szerzőtől, illetve témáról. A Külpolitika c. folyóirat 1995-2001. évi számaiban megjelent összesen 720 tanulmány és cikk közül az adott tematikába 12 sorolható, míg a MTA Világgazdasági Kutató Intézete (amelynek elődjét még Afro-ázsiai Kutató Intézetnek nevezték) Kihívások c. sikeres sorozatának 1991-2001 között megjelent 141 darabjából 11 foglalkozik a harmadik világgal, ebből mindössze három a Délkelet-Ázsián kívüli térséggel. A hagyományosan széles nemzetközi kitekintésű Nagyvilág c. világirodalmi folyóiratban 1998-ban publikált 70 írásból 3, az 1999-ben megjelent 53 műből 2 tekinthető fejlődő

¹ A relációs és áruszerkezetre vonatkozó tárca-adatokat lásd www.mfa.gov.hu/kulgasztasag/Mokulg2000/fejloido.htm, 1-4.old.

országbeli-szerző alkotásának.¹ A közszolgálati és kereskedelmi televíziócsatornákon a harmadik világ kultúráját csaknem kizárólag természetfilmek és jól ismert dél-amerikai szappanoperák képviselik.

Nem jobb a helyzet az oktatásban sem. A bölcsészettudományi karok nyelvszakainak és egyes „egzotikus” civilizációk kurzusainak kivételével az afroázsiai országok és kultúrák jelenléte nem számottevő. Munkaerő-piaci igény hiányában egyes szakok, tanszékek elnéptelenedtek, a végzetek gyakran nem a szakmájukban kényszerülnek elhelyezkedni. A gazdasági felsőoktatásban sem megnyugtató a helyzet: még a széles nemzetközi, világgazdasági képzési skálán mozgó BGF KKKF-n sem kap a hallgató teljes tanulmányi ideje alatt 1-2 előadásnál többet a témáról, ez a szám a szakdiplomás specializáción + 1-gyel nő. A záródolgozatok, TDK-pályaművek konzulenseinek munkáját rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy hallgatóiknak csak igen szegényes hazai választékot ajánlhatnak. Ennek főként az az oka, hogy a hatvanas-hetvenes években fejlődéskutatásra szakosodott, jelentékeny szellemi kapacitást képviselő hazai kutatói kör nagy része a rendszerváltást követően más, főként globális és európai témák felé fordult, vagy elhagyta a kutatói pályát. A fejlődők témakörét az elmúlt évtizedben meglehetősen érdektelenség övezi.

Ellentétes tendenciák újabban, az elemző médiában tapasztalhatók, ahol a 2001. szeptember 11-i események hatására ugrásszerűen megnőtt a harmadik világ témáival foglalkozó cikkek, interjúk, népszerű tematikus összeállítások, rövid tanulmányok száma. Ezek azonban – minden ismeretterjesztő és felvilágosító-meggyőző erejük mellett – sem képesek kellőképpen megalapozni, még kevésbé pótolni a harmadik világ gazdasági, társadalmi és civilizációs folyamatainak mély ismeretét és a kor jelenségeiben való eligazodást.

5. (Következtetések, javaslatok.) Ma még nem tudható biztonsággal, hogy 2001. szeptember 11-e valóban történelmi korszakhatárt jelző dátum-e, vagy csupán egy különösen kegyetlen és nagyhatású nemzetközi terrorcselekmény időpontja. A cselekmények várható ismétlődése, esetleg eszkalációja azonban új helyzetet teremthet a világpolitikában és a nemzetközi biztonság és biztonságpolitika újragondolását sürgeti a nemzetközi közösség, illetve a meghatározó multilaterális intézmények részéről. Az USA-val szeptember óta kialakult széles szolidaritás pozitív, mozgósító erejének elismerése mellett is kívánatosnak tűnik a követelmény, hogy az egész világ (és nemcsak a „civilizált világ”) ellen intézett szeptemberi kihívásra adandó válaszoknak komplexebbeknek és árnyaltabbaknak kell lenniük az amerikai vezetés és sajtó által nyújtott egyszerűsítő magyarázatoknál és (rövid távon érthető és indokolt) militáns javaslatoknál.

A mély és adekvát elemzésnek meg kellene haladnia a sajtóban és a közvéleményben fellelhető közhelyes megközelítéseket. Például ahhoz, hogy elvethessük nemzetközi terrorizmus és harmadik (arab) világ azonosítását, vagy a kettő közötti egyszerű összefüggés-keresést, tisztában kell lennünk a két elem közötti tényleges kapcsolat mibenlétével, továbbá azzal, hogy milyen valóságos helyzetet, érdekeket és törekvéseket fejez ki a terrorizmus a harmadik világban, illetve Észak-Dél konfliktusában és ezek hosszú távon milyen kezelést igényelnek. Annak érdekében, hogy a terrorizmust megalapozó ideológiáikat képesek legyünk

¹ Saját kutatás.

elválasztani a világszerte erősödő globalizáció-bírálatoktól (továbbá utóbbiak békés és militáns formáit egymástól), nagyobb fogékonyságot és toleranciát kellene tanúsítanunk általában a nemzetközi élet nem állami szereplőit, különösen a növekvő befolyású civil szerveződések iránt, megkísérelve céljaik, törekvéseik megértését. Ugyancsak ahhoz, hogy sikerrel léphessünk fel a HUNTINGTON-hipotézist vulgarizálók magyarázataival szemben, akik könnyű kapcsolatot valószínűsítenek iszlám fundamentalizmus és nemzetközi terrorizmus között és az eseményeket a 21. század domináns konfliktusaként jövendőt „civilizációk összezapása” előképeként mutatják be, az eredeti tézis sommás és magabiztos elvetése helyett meg kell találnunk érvényességének dimenzióit, hiszen a feltevés alkotója egyetlen mondatával sem zárta ki például annak lehetőségét, hogy a civilizációk, kultúrák, vallások harcának köntösében – a történelemben sokadszor – ezúttal is valós gazdasági és szociális konfliktusok nyernének kifejeződést.

Ugyanez vonatkozik a fejlődő országok helyének-szerepének felfogására az új évszázadban. Azt biztosan nem lehet tudni, hogy századunk a civilizációk összezapásának évszázada lesz-e, de azt igen, hogy az elmaradottság és modernizáció ellentétpárja az új világrendet is végigkíséri és a globalizáció nem teljesezhet ki anélkül, hogy kiterjedjen a Föld népességének és területének nagyobbik részét kitevő fejlődő országokra. A harmadik világ fontos szereplője lesz az új világrendnek, ha abban részt vehet, és még inkább hallat majd magáról, ha kimarad a folyamatokból. A terrorizmus nem egyenes „kifejezője”, vagy „szószólója” a fejlődők problémáinak, de természetesen nem is független azoktól. A „fejlett világ”, amennyiben komolyan veszi saját globális céljait, egyszerűen nem engedheti meg magának, hogy elfelejtse, vagy „leírja” e térséget, illetve tömegeit. A problémákra a posztindusztriális gazdaságok, illetve a nemzetközi intézmények összefogásával valódi és hosszú távú megoldásokat kell találni.

A harmadik világ helyzetének és folyamatainak megértéséhez mindenképp biztos és mély ismeretekre van szükség. E tudásnak fel kell ölelnie a legújabb kori történettudomány, gazdaságtörténet, világ gazdaság, politikatudomány és kulturális tárgyterületek egész sorát, interdiszciplináris felfogásban. Tudományos vitában kell azonosítani és cáfolni a globalizációval, az új világrend kihívásaival és a harmadik világ jelenségeivel kapcsolatban létező, egyszerűsítő, felszínes magyarázatokat.

Ennek érdekében nagyobb nyitottságra van szükség a hazai kutatásban és oktatásban. Európai kötődéseinket és prioritásainkat nem feladva, érzékenyebb figyelemmel kell kísérenünk az Európán kívüli világ folyamatait. Fel kellene venni a fejlődéskutatás korábban elejtett szárait, folytatva a korábbi, tartalmas kutatási programok, konferenciák, kiadványok megszakadt sorozatát. Nagyobb gondot érdemes fordítani az afro-ázsiai és latin amerikai gazdaságok, társadalmak, kultúrák és nyelvek szakértőinek képzésére.

E munkában jelentős feladat hárulhat főiskolai karunkra is, ahol a vezető oktatók között jó néhány harmadik világot járt szakember akad és ahol a képzés szakmai-közgazdasági és nyelvi-kulturális keret-feltételei egyaránt adottak. A helyzeten tovább javíthatunk a fejlődőket tárgyaló tantervi órák számának bővítésével, speciális kollégiumok indításával, záródolgozatok és TDK-pályaművek ösztönzésével (néhány javasolt témát a melléklet tartalmaz).

Melléklet

Kutatásra érdemes fejlődés-témák a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Karán

- Az „olaj-út”, illetve a „tigris modell” követhetőségének korlátai egyes fejlődő országokban.
- Civilizációs vs. gazdasági konfliktusok: esettanulmányok egyes iszlám, hindu stb. országok köréből.
- Globalizáció fő és mellék-hatásai a fejlődőkre, civil kritikák.
- A fejlődők szerepének változásai a magyar külpolitikában, külgazdaságban.
- A fejlődők visszaszorulásának okai a magyar külkereskedelemben.
- Európai identitás és globális nyitottság: javaslat egy új oktatási-kutatási modellre.

Felhasznált források

Entering the 21st Century, World Development Report 1999/2000, Oxford University Press, 2000.

Fejlődő és újonnan iparosodó országok. <http://www.mfa.gov.hu/Kulgzdasag/Mokulg/2000/Fejlodo.htm>

LEHMANN, JEAN-PIERRE: Developing economies and the demographic and democratic imperatives of globalisation, International Affairs, January 2001, pp. 69-82.

LEWIS, MARTIN W.: Is there a Third World? Current History, November 1999.

NAJAM, ADIL, ROBINS, NICK: The South, trade and sustainable development, International Affairs, January 2001, pp. 15-27.

Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. KSH, Bp., 2001. A világ a XXI. század küszöbén. 30-33., 75-77., 109., 127., 153-157., 251-267.

SIMAI MIHÁLY, GÁL PÉTER (szerk.): Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Akadémiai, Bp., 2000.

The Third United Nations Conference on the Least Developed Countries, Brussels, 13-20 May 2001, the European Parliament. <http://www.unctad.org/en/subsites/ldcs/3-review.htm>